

Doğruel, Fatma; Doğruel, A.Suut

Working Paper

Karadeniz Çevresi Ülkelerde Geçiş Dönemi ve Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme

Discussion Paper, No. 2012/94

Provided in Cooperation with:

Turkish Economic Association, Ankara

Suggested Citation: Doğruel, Fatma; Doğruel, A.Suut (2012) : Karadeniz Çevresi Ülkelerde Geçiş Dönemi ve Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme, Discussion Paper, No. 2012/94, Turkish Economic Association, Ankara

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/81602>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2012/94

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

KARADENİZ ÇEVRESİ ÜLKELERDE GEÇİŞ DÖNEMİ VE DÜNYA EKONOMİSİ İLE BÜTÜNLEŞME

Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel

Bu çalışma "KÜRESEL BUNALIM VE KARADENİZ BÖLGESİ EKONOMİLERİ", başlığı ile Doç.Dr. Elif AKBOSTANCI ve Doç.Dr. Oya S. ERDOĞDU editörlüğünde hazırlanan ve 2011 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır.

Ekim, 2012

Karadeniz Çevresi Ülkelerde Geçiş Dönemi ve Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme

Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel***

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkeler grubu içinde eski Sovyet sisteminden ayrılan ülkelerde yaşanan ekonomik değişim son yirmi yıldan bu yana ekonomi yazını içinde önemli bir yer tuttu. Bu ülkelerdeki gelişmelerin izlenmesindeki yaklaşım Latin Amerika, Asya ya da Doğu Asya'da yer alan gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin izlenmesinde kullanılan yaklaşımdan farklı değildi. Geçiş ekonomilerine Sovyet sisteminin çöküşünü izleyen dönemde önerilen politikalar genellikle gelişmekte olan orta gelirli ülkelere önerilen politikalar (istikrar programları ve yapısal uyum politikaları) ile benzerlikler taşıyordu. Makro dengesizliklerin giderilmesi, özelleştirmelerle üretimde devlet kontrolünün azaltılması gibi önlemler 1990'lı ve 2000'li yıllarda bu ülkelerin önüne konulan ve uygulamaları beklenen politikalar oldu.

Ancak, geçiş dönemi ülkeleri ile dünyanın diğer bölgelerinde kalan gelişmekte olan ülkelerin başlangıç koşulları farklıydı. Bu ülkeler, doğal kaynak zenginliklerine sahip olmak ya da olmamak, farklı sosyokültürel yapılar da olmak gibi yapısal farklılıkları dışarıda bırakıldığında ortak bir özelliğe sahiptiler: Çözülme öncesinde Sovyet sistemi içinde iyi tanımlanmış bir ekonomik işbölümünün bir parçası olmak. Bu işbölümü bir taraftan kendi içinde dış dünyaya kapalı bir makro ekonomik yapıyı geliştirirken, diğer taraftan tarım ve sanayi üretimi tek bir üretim sisteminin gereklerini yerine getirecek şekilde örgütlenmişti. Üstelik, sosyal ve kültürel üst yapı, eğitimin yapısı, hatta siyasal ve kültürel farklılıklar bile bu ortak yapıyı destekleyecek biçimde örgütlenmeye çalışılmıştı.

Bu çalışma, 1990 öncesi Eski Sovyetler Birliği'nin bir parçası ya da Sovyet sistemi içinde bağımsız ülkeler olarak Karadeniz çevresinde yer alan ülkelerin çözülme süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çözülme süreci, aynı zamanda, dünya ekonomisi ile bir bütünleşme süreci olarak da tanımlanabilir. Böylece, çözülme sürecindeki belirleyicilerin bu ülkelerin küresel bütünleşme koşullarını ve potansiyellerinin de anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

İzleyen bölümde geçiş dönemi ülkelerinin çözülme sürecine ilişkin tartışmalar özetlenmektedir. Daha sonraki bölümde bu ülkelerin çözülme ve dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde gösterdikleri performans değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise Karadeniz bölgesi geçiş dönemi ülkelerine ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. ÇÖZÜLME SÜRECİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Eski Sovyet sisteminden ayrılan ülkelerin çözülme süreçlerinin ilk dönemlerinde uygulanan politikalar, genel hatları ile, IMF ve sanayileşmiş Batılı ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere önerilen yapısal uyum ve istikrar politikaları olarak tanımlanabilir. Buna bağlı olarak, bu ülkelerin geçiş dönemi içinde gösterdikleri ekonomik değişim de bu tür politikaları incelemek için kullanılan kavramsal çerçeve yardımı ile değerlendirilmeye çalışıldı.¹ Sachs (1996) Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Eski Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler üzerine yapılan çalışmaların şu dört konu üzerinde odaklandığını söylemektedir: Birincisi, istikrar programlarının temel elemanı olan finansal istikrardır. İkincisi, ekonomik sistemin devlet sahipliği ve merkezi planlamadan özel sahipliğe ve kaynakların piyasa mekanizması içinde dağılımı yönünde değişmesi için gerekli kurumsal, yasal,

* Marmara Üniversitesi, İngilizce İktisat Bölümü

** Marmara Üniversitesi, İngilizce İktisat Bölümü

¹ Bu yaklaşım geçiş döneminin ilk 10 yılına ilişkin değerlendirmelerde yaygın olarak kullanıldı. Örneğin Fischer, Sahay ve Vegh (1996) istikrar politikaları ile büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği temel çalışmalardan biridir.

politik ve idari değişikliklerdir. Üçüncüsü, ekonomideki başlangıç kaynak dağılımının yapısal uyum olarak adlandırılan piyasa güçlerinin belirleyici olması ile nasıl değiştirdir. Dördüncüsü ise, hükümetlerin hızlı ekonomik büyümeyi sağlayacak uygulamaları desteklemeyi ne oranda uzun dönemli bir yükümlülük olarak gördüğüdür.

Bu ülkelerin ekonomilerinde devletin ağırlığının gelişmekte olan ülkelere benzer boyuta çekilmesi, politikalarda gelişmekte olan ülkelere yönelik politikaların, bir başka deyişle Washington Uzlaşması (Washington Consensus) ile somutlaşan politikaların, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların politika tasarımlarında etkin olması ve benzer önlemler sunması, en azından makro dengelerin yapısında bu ülkelerin diğer gelişmekte olan ülkelere benzemesine yol açtı. Krugman ve Obstfeld (2000: xxvii), on yıllık bir geçiş dönemi sonunda bu ülkelerin nicelik olarak diğer gelişmekte olan ülkelere benzediğini, dolayısı ile bu ülkeler için ayrı bir değerlendirmenin gerekli olmadığını söylemektedirler.

Ancak, geçiş süreci ülkelerini, temelde kısa dönemli makro ekonomik istikrar politikaları çerçevesinde yürütülen, bu tartışmaların çizdiği sınırlar içinde değerlendirmek yanıltıcı ya da en azından yetersiz yorumlara zemin sağlamaktadır. Özellikle 1990'lı yılların ortasından itibaren hızlanan küresel finansal bütünleşmede eski Sovyet sisteminden ayrılan ülkeler ile diğer gelişmekte olan ülkelerin bazı farklılıklar sergilemesi beklenebilir. Bu ülkelerle diğer gelişmekte olan ülkeler arasında derinde yatan farklılıkların kaybolup kaybolmadığı bu ülkelerin Dünya ile bütünleşmesini anlamamız açısından önem taşıyor. Dolayısı ile, bu bakış açısının ihmal ettiği iki önemli unsuru burada vurgulamakta yarar vardır. Bunlardan birincisi geçiş dönemi ülkelerinin bu sürece hangi noktadan başladıkları ile ilgilidir. İkincisi ise, geçiş dönemi boyunca hangi siyasal güç ya da güçlerin etkisi altında kaldıklarıdır.

Geçiş dönemi ülkelerinin Sovyet sisteminden kopup dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecine hangi koşullarda girdikleri “başlangıç koşulları” olarak adlandırılabilir. Geçiş dönemi ülkelerinin planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki farklılaşmayı belirleyen unsurları tartışanlar arasında de Melo ve diğerleri (1997)'den söz edilebilir.² Yazarlar, kapsamlı bir tartışmanın yanısıra ayrıntılı bir “başlangıç koşulları tablosu” hazırlamışlardır. Bu çalışmada başlangıç koşullarının performans ve ekonomik serbestleşme hızında önemli olduğu, olumsuz başlangıç koşullarının daha yavaş ekonomik serbestleşmeye neden olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak, büyümede uygulanan ekonomi politikalarında enflasyon üzerinde başlangıç koşullarının daha baskın olduğu, politik reformların ise ekonomik serbestleşmenin hızı ve yeterliliğinde tek önemli belirleyici olduğu yorumu yapılmaktadır (de Melo ve diğerleri, 1997: 34). Başlangıç koşullarının etkisini inceleyen bir diğer kapsamlı çalışma da Berg ve diğerleri (1999)'dur. Yazarlar olumsuz başlangıç koşullarında bile geçiş dönemi ülkeleri arasındaki iyileşme farklılıklarını “daha hızlı” ve “daha iyi” serbestleşme ve reform politikalarına bağlamaktadırlar. Buna karşılık Lee ve Jeong (2006) yaptıkları istatistiksel analizlerle geçiş dönemi ülkelerinde politikaların iyileşme üzerindeki olumlu etkisinin yanında başlangıç koşullarının da olumsuz etkisinin olduğunu göstermektedirler. Ancak, bu çalışmalarda başlangıç koşulları ile ekonomi politikaları ya birbirini tamamlayıcı, ya da zaman içinde birbirinin yerine geçen belirleyiciler olarak tanımlanmaktadırlar. Bunun da ötesinde, Falcetti, Lysenko ve Sanfey (2006)'da başlangıç koşullarının büyüme üzerindeki etkisinin zaman içinde öneminin kaybolacağı belirtilmektedir.³

Doğruel ve Doğruel (2000a)'da ise dinamik optimizasyon yaklaşımı kullanılarak, Sovyet sisteminin çöküşünden dünya ekonomisi ile bütünleşme arasındaki geçiş dönemi bu ülkelerin izlediği bir yol olarak düşünölmekte, başlangıç koşulları bu yolun başladığı nokta olarak tanımlanmaktadır. Politika uygulamaları ile diğer etmenler ise izlenen yolun belirleyicileri olarak görölmektedir. Dinamik modellerin davranışının başlangıç koşullarına bağıllığı temel alınarak, bütün süreç boyunca etkisinin kaybolmayacağı düşünölmektedir. İzleyen bölümde yapılan değerlendirmelerde, geçiş döneminin hangi hızda yürüdüğü ile bu ülkelerin bu sürece hangi koşullarda girdikleri arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır.

² Bu çalışma, Dünya Bankası kalkınma ve Araştırma grubunun bir projesi olarak hazırlanmıştır.

³ Falcetti, Lysenko ve Sanfey (2006) tarafından gerçekleştirilen analizlere göre başlangıç koşulları ile birlikte mali disiplin, petrol fiyatları ve ticari bağlantılar da büyümenin önemli belirleyicileridir.

Tablo 1 Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeler

Geçiş Dönemi Ülkeleri		Kişi başına GSMH (2)	Doğal kaynak varlığı (3)	Başlangıç koşulları indeksi (4)
(BSEC üyeleri:)*	(1)	1992 Cari		
Baltık Devletleri				
Estonya	1.3	2859	Zayıf	-0.4
Letonya	2.3	2095	Zayıf	-0.2
Litvanya	3.4	2168	Zayıf	0
Orta Avrupa				
Çek Cumhuriyeti	10.3	2841	Zayıf	3.5
Slovakya	5.4		Zayıf	2.9
Macaristan	10.1	3702	Zayıf	3.3
Polonya	38.1	2406	Orta	1.9
Slovenya	2	6445	Zayıf	3.2
Hırvatistan	4.4	2232	Zayıf	2.5
Balkan Ülkeleri (Güneydoğu Avrupa)				
<i>Arnavutluk</i>	<i>3.18</i>	<i>640</i>	<i>Zayıf</i>	<i>2.1</i>
Bosna-Hersek	3.8	1307		
<i>Bulgaristan</i>	<i>7.7</i>	<i>995</i>	<i>Zayıf</i>	<i>2.1</i>
Makedonya	2	1346	Zayıf	2.5
Montenegro	0.6	2465		
<i>Romanya</i>	<i>21.5</i>	<i>854</i>	<i>Orta</i>	<i>1.7</i>
<i>Srbistan</i>	<i>7.4</i>			
Doğu Avrupa				
Belarus	9.7	1726	Zayıf	-1.1
<i>Ukrayna</i>	<i>46.5</i>	<i>1524</i>	<i>Orta</i>	<i>-1.4</i>
<i>Moldova</i>	<i>3.8</i>	<i>558</i>	<i>Zayıf</i>	<i>-1.1</i>
Kafkaslar				
<i>Ermenistan</i>	<i>3</i>	<i>340</i>	<i>Zayıf</i>	<i>-1.1</i>
<i>Azerbeycan</i>	<i>8.6</i>	<i>711</i>	<i>Zengin</i>	<i>-3.2</i>
<i>Gürcistan</i>	<i>4.4</i>	<i>737</i>	<i>Orta</i>	<i>-2.2</i>
Orta Asya				
Kazakistan	15.5	1612	Zengin	-2.5
Kırgızistan	5.2	200	Zayıf	-2.3
Moğolistan		474		
Tacikistan	6.7	363	Zayıf	-2.9
Türkmenistan	5	678	Zengin	-3.4
Özbekistan	26.9	640	Orta	-2.8
<i>Rusya Federasyonu</i>	<i>142.1</i>	<i>3281</i>	<i>Zengin</i>	<i>-1.1</i>
<i>Türkiye</i>				
<i>(Geçiş Dönemi ülkesi değil)</i>	<i>73.9</i>	<i>2675</i>		
<i>Yunanistan</i>				
<i>(Geçiş Dönemi ülkesi değil)</i>	<i>11.2</i>	<i>12409</i>		

Kaynak:

1) World Bank (2009)

2) UNCTAD (2008)

3) Fisher ve Sahay (2004: Tablo 2, s.14)

4) Fisher ve Sahay (2004: Tablo 2, s.14)

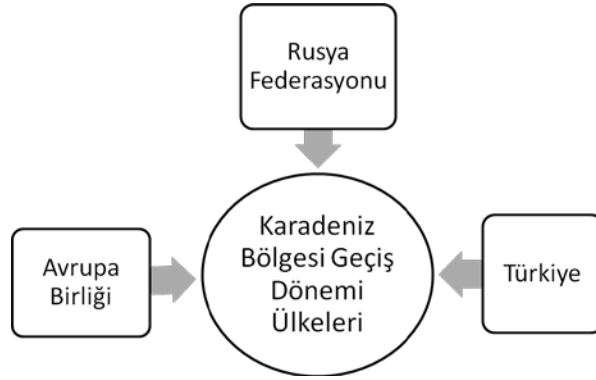
* BSEC: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Tablo-1’de geçiş dönemi ülkeleri için başlangıç koşullarını tanımlayabilecek bazı göstergeler yer almaktadır. Bu ülkelerin geçiş sürecine hangi gelir düzeyi ile girdikleri akla gelen ilk göstergedir. Ülke grupları olarak bu göstergelere bakıldığında Orta Avrupa ülkelerinin ortalama gelir bakımından diğerlerine oranla daha iyi durumda oldukları görülmektedir. Benzer biçimde Orta Avrupa ülkelerinin

başlangıç koşulları indeks değerleri de yüksektir.⁴ İzleyen bölümde görüleceği gibi bu ülkeler aynı zamanda geçiş döneminin en başarılı ülkeleridirler. Buna karşılık, doğal kaynak zenginliğinin bu oranda etkili olmadığı söylenebilir.

Başlangıç koşullarının etkisinin giderek belirleyiciliğinin önemini kaybettiği görüşü bir noktaya kadar kabul edilebilir. Ancak, başlangıç koşullarının bütünleşme sürecinin gerisinde kalan ülkeler için önemini hala koruduğunu söylemek de yanıltıcı olmayacaktır. Bunun da ötesinde Körfez savaşı, petrol kaynakları vb konuların Dünya gündemindeki önemi arttığı oranda bu ülkeler üzerinde etkili olan siyasal güçlerin bu alanlardaki tercih ve stratejileri de geçiş dönemi ülkelerinin dünya ekonomisi ile bütünleşme süreçlerini etkileyen bir diğer faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu siyasal etkiler ise, kendini geçiş dönemi içinde belli etmesine rağmen, kaynağını oluşturan tarihsel ve kültürel temelleri geçiş döneminin öncelerine kadar gitmektedir.⁵

Şekil 1 Karadeniz Bölge Ülkelerini Etkileyen Güçler

Karadeniz bölgesi geçiş dönemi ülkeleri için de Sovyet sisteminin çöküşünü izleyen dönemde üç farklı siyasal gücün etkili olduğu söylenebilir: Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu ve Türkiye (Şekil-1). Bulgaristan ve Romanya'nın Rusya Federasyonu ile olan güçlü kültürel bağlarına rağmen çözümlenme

⁴ Tablo-1'de yer verilen Başlangıç Koşulları İndeks Değerleri Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)) tarafından hesaplanmıştır. Daha yüksek değerli indeks daha iyi başlangıç koşulunu göstermektedir (Fisher ve Sahay, 2004: 5).

⁵ Siyasal etkilerin zaman boyutunu çok gerilere kadar uzatmak mümkün görülmemektedir. Örneğin, Mendelski (2007) Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik ve kurumsal geleneklerinin Balkan ülkelerinin geçiş dönemindeki performansları üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığını belirtmektedir. Ancak, daha yakın bir dönemde ortaya çıkan siyasal gelişmeler de etkili olabilmektedir. Orta Avrupa ülkelerinde, 2. Dünya Savaşı'nda, Avrupa'yı kurtaran güç olarak ABD'nin görülmesi bilinen bir gerçektir. Bunun uzantısını, AB üyesi olmalarına rağmen Orta Avrupa ülkelerinin Körfez Savaşı'nda Avrupa Birliği politikalarından çok ABD-İngiltere politikalarına daha yakın tavırlar almalarında görüyoruz..

sonrası dönemde tam üyelik ile sonuçlanan sürekli gelişen ekonomik ilişkileri bu ülkeleri Avrupa Birliği'nin siyasal etki alanı içine çekti. Ukrayna'nın, farklı eğilimdeki siyasal iç güçlerin eşit ağırlığına rağmen, Avrupa Birliği'nin bu ülkeyi adaylık sürecine çekmekteki isteksizliği sonucu Rusya Federasyonu'nun siyasal etkisi öne çıktı. Bunda, doğal olarak, Ukrayna'nın uzun bir zaman dilimi boyunca Rusya'nın bir parçası olmasının da bir etkisi vardır. Bu ülke gibi Kafkaslarda yer alan Azerbeycan, Ermenistan ve Gürcistan da bağımsızlıklarını Sovyet sisteminin çöküşü sonrasında kazandılar. Ancak, Ukrayna'nın tersine Kafkas ülkelerinde bağımsızlık sonrası Rusya Federasyonu'nun etki alanı altına girmeme konusunda güçlü bir eğilim de ortaya çıktı. Siyasal etkiyi destekleyecek boyutta ekonomik gücü olmamasına rağmen, kültürel etmenlerin de yardımı ile, Türkiye Rusya Federasyonu ile başabaş bir siyasi güç olarak Kafkaslarda yerini aldı.

Son yıllarda geçiş dönemi ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarda ilgi istikrar ve reform politikalarından kurumsal yapılara kaydı. Fischer ve Sahay (2004) başlangıç koşullarına ek olarak ve kurumsal gelişmeyi de inceleme çerçevelerine katmışlardır. Beck ve Laeven (2005) kurumsal gelişme ile kişi başına GSYİH büyüme arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğu, ancak doğal kaynakların baskınlığı ile sosyalist dönem elitlerinin yerlerini korumasının kurumsal gelişmeyi geciktirdiği sonucuna ulaşmaktadırlar. Geçiş dönemi ülkeleri için yapılan kurumsal gelişmeye odaklı çalışmalar aslında sadece bu ülkeler için değil bütün gelişmekte olan ülkelere yönelik geliştirilen kavramsal çerçeve içinde yürütülmektedir.⁶ Bu yaklaşımın içinde taşıdığı güçlü açıklamalara rağmen geçiş dönemi ülkelerini etkileyen siyasal güçlerin rolünü tam olarak yansıttığını söyleyemeyiz. Diğer bir ifade ile, bu ülkeleri etkisi altına alan siyasal ortam kurumsal yapının dönüşmesi yanında ekonomik değişimi de eşanlı olarak belirlemektedir. Bu nedenle Karadeniz bölgesi ülkelerinin değerlendirilmesinde yukarıda sıralanan güçleri genel bir etmen olarak dikkate almak daha açıklayıcı olacaktır.

3. DÜNYA EKONOMİSİ İLE BÜTÜNLEŞMENİN SANCILARI

Karadeniz bölgesi ülkeleri arasında yer alan geçiş süreci ülkeleri, bu sürecin bazı ortak özelliklerini de içinde barındırmaktadırlar. Dolayısı ile, Karadeniz bölgesindeki ülkelerin geçiş süreçlerini ve dünya ekonomisi ile bütünleşmelerini diğer geçiş süreci ülkelerinden bağımsız olarak değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Bu bölümde, seçilmiş bazı göstergeler kullanılarak, geçiş ekonomisi olarak adlandırılan eski Sovyet sistemi içinde yer alan ülkelerin çözülme sonrası büyüme performansları ile sanayi sektörünün yapısındaki değişim bakımlarından nasıl bir gelişme gösterdikleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir. İzleyen alt bölümde bu ülkelerde kişi başına milli gelir, sonraki alt bölümde ise sanayi sektörü üzerinde odaklanılmaktadır. Üçüncü alt bölümde ise ilk iki alt bölümde yapılan değerlendirmeler ışığında Karadeniz bölgesi ülkeleri kendi aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar tartışılmaktadır.

3.1. Büyüme Sorunu

Eski Sovyet sisteminin çöküşü kaçınılmaz olarak bu ülkelerde mevcut ekonomik yapının artık işleyemez olmasını ve bu sistemin kurumsal alt yapısının yok olmasını da beraberinde getirdi. Ancak, bu yıkım ve beraberinde yerine yeni yapıların oluşması süreci her ülkede aynı hızda gerçekleşmedi. Coğrafi yakınlık ve kültürel benzeşmenin sağladığı avantajlarla Batı Avrupa ülkelerinin yoğun ve aktif müdahaleleri ile Orta Avrupa ülkelerinde bu süreç çok hızlı yaşandı. Buna karşılık, coğrafi olarak görece izole bir konumda olan ve Sovyetler Birliği döneminde sınırlı sayıdaki alanda uzmanlaşarak ekonomik gelişmelerini sürdüren Orta Asya ülkelerinde ise bu çözülme ve değişim süreci daha yavaş işledi. Bu farklılıklar, aşağıda tartışılacağı gibi, genel ekonomik performans üzerinde de farklı farklı sonuçlar yarattı.

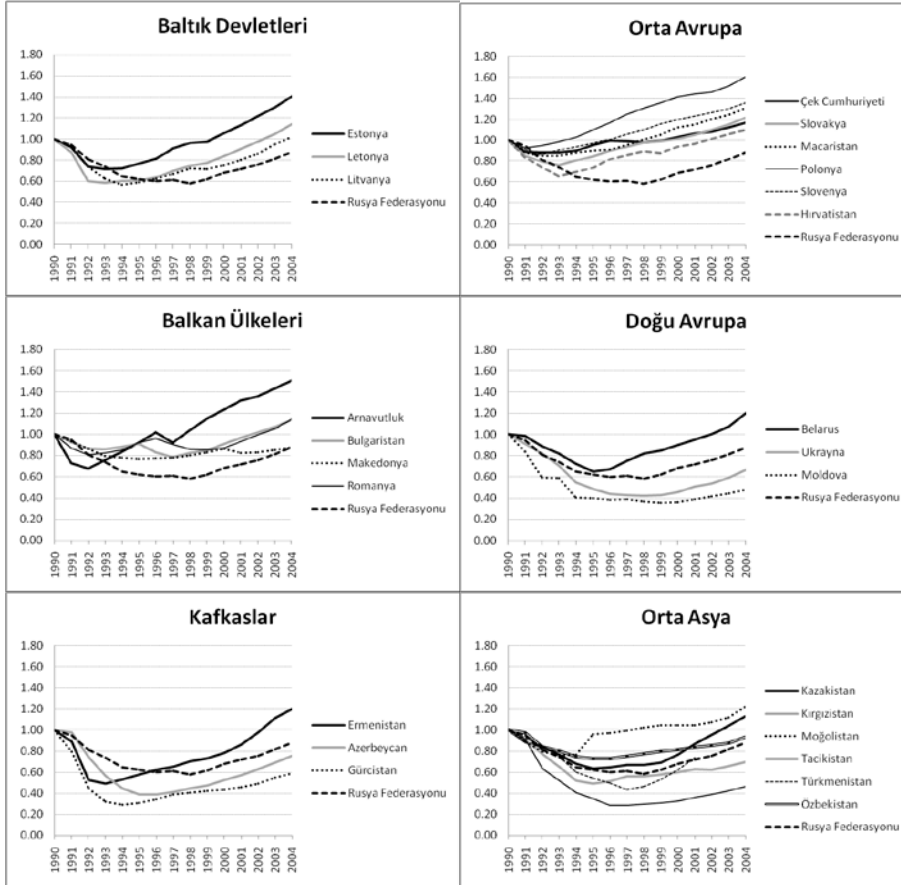
Eski Sovyet sisteminin çözülmesi ve beraberinde getirdiği yıkım süreci doğal olarak bu ülkelerde ciddi boyutlara varan gelir kayıplarına yol açtı. Dolayısı ile kişi başına gelir düzeyi hızla aşağıya doğru düştü. Yeni yapıların oluşması ve ekonominin yeniden işlerlik kazanması sürecinin beklenen etkisi ise, ekonominin yeniden canlanmasına paralel olarak, ortalama gelir düzeyinde yükselmedir. Bu iki sürecin bir arada yürüdüğü düşünülürse, kişi başına ortalama gelir düzeyindeki toplam gözlenen

⁶ Kurumsal gelişme ile büyüme arasındaki ilişki üzerine geniş bir literatür taraması için Beck ve Laeven (2005)'e bakılabilir.

değişimin U biçiminde gerçekleşmesi beklenebilir.⁷ Ayrıca, Sovyet sistemi yerine ikame edilen piyasa sisteminin eskisine oranla daha etkin olduğu varsayımının bir sonucu, ortalama gelir düzeyinde sürecin ilk yıllarında beklenen düşüşlerin tekrar hızla artmaya başlayacağı ve “makul” bir süre sonunda başlangıç düzeyinin üstüne çıkacağı öngörülmektedir. Ancak, yıkım ve yeniden yapılanma süreçlerinin her ülkede farklı hızlarda yaşanmasına bağlı olarak bu genel U biçiminde bazı farklılıklar da gözlemlenebilmektedir.

Şekil-2’de altı bölgede gruplandırılan geçiş dönemi ülkeleri için yıllık kişi başına GSYİH, 1990 yılı değeri 1 olmak üzere, endeks değerleri yer almaktadır. Sovyet sistemi döneminin belirleyicisi konumunda olan Rusya Federasyonu endeks değerleri, ortak bir karşılaştırmada referans noktası olarak almak amacıyla, her grup içinde gösterilmektedir. Rusya Federasyonu’nda kişi başına GSYİH endeksi, 1990-2004 dönemi sonunda başlangıç değerinin sadece yüzde 88’i düzeyine kadar çıkabilmiştir. Diğer bir ifade ile, U biçimindeki değişim 15 yıllık dönemde tamamlanamamış, piyasa sisteminden beklenen eskisine oranla daha iyi bir düzeye çıkma öngörüsü gerçekleşmemiştir. Buna karşılık, Orta Avrupa ülkeleri arasında en başarılısı olarak görünen Polonya ilk 5 yılın sonunda, en düşük performansa sahip olan Hırvatistan ise 13 yıl sonra kişi başına GSMH bakımından 1990 değerini aşmaya başlamışlardır. Bu grupta değerlendirilen diğer Orta Avrupa ülkeleri 5-13 yıllık dönemler içinde eski düzeylerine ulaşmışlardır.

Şekil 2 Yıllara Göre Kişi Başına GSYİH İndeksi: 1990-2004 (1990=1)

Kaynak: World Bank, 2006

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, diğer geçiş dönemi ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Orta Avrupa ülkelerinin diğerlerine oranla daha başarılı olduğu görülmektedir. Ancak, diğer bölgelerde yer alan bazı ülkeler de oldukça kısa bir dönemde kişi başına ortalama gelir düzeyi bakımından başlangıç değerlerine ulaşmıştır. Örneğin, Balkanlar’da Arnavutluk 1998 ve sonrasında, Orta Asya’da

⁷ Doğruel ve Doğruel (2000b)’de geçiş döneminin ilk 10 yılı için Kafkas ve Orta Asya ülkelerindeki U biçimindeki gelir değişimi incelenmiştir.

Moğolistan 1997 ve sonrasında kalıcı olarak 1990 yılı değerinin üstünde kalmaktadırlar. Arnavutluk'un çözülme sonrası dönemde siyasal istikrarsızlığın yaşandığı bir bölge içinde kalmasına, Moğolistan'ın ise Orta Asya'daki izole konumuna rağmen bu başarılı performansı göstermiş olmaları, geçiş dönemi ülkelerinin Sovyet döneminde Rusya ile olan ekonomik (ve belki de siyasal) bağların düzeyinin belirleyiciliğini akla getirmektedir. Sovyet döneminde Arnavutluk'un Doğu Bloku dışında kalması, Moğolistan'ın ise SSCB ile Çin arasındaki güç savaşının ortasında kalarak görece bir otonomiye sahip olması ile ortalama kişi başına gelir bakımından gösterdikleri başarı ilişkilendirilebilir.

Sovyet döneminde Rusya ile olan bağların belirleyiciliğine bir başka örnek olarak Doğu Avrupa ülkeleri gösterilebilir. Ancak Sovyet sisteminin çöküşü sonrası bağımsız ülke olma deneyini yaşayabilen bu ülkeler arasında sadece Belarus ancak 13 yıl sonra 1990 düzeyini yakalayabilmiş, diğer ülkeler ise 2004 yılında bile eski kişi başına gelir düzeylerinin çok gerisinde kalmışlardır.

Baltık ülkeleri ile Arnavutluk dışında kalan Balkan ülkelerinin Orta Avrupa ülkelerinin gösterdiği başarı düzeyini yakalayamadıkları görülmektedir. Bu ülkelerde kişi başına gelir 1990 düzeyini 12 yıl ve daha uzun bir dönemde yakalayabilmiştir. Hatta şiddetli iç siyasal çalkantıların yaşandığı Makedonya'da kişi başına ortalama gelir 2004 yılında geldiğinde bile hala 1990 düzeyinin oldukça altında kalmaktadır. Siyasal istikrarsızlıkların yeniden toparlanma süreci üzerindeki belirleyici etkisi Romanya'da da gözlenebilmektedir. Bu ülkede 1996 yılına doğru gerçekleşen iyileşmenin daha sonra bir miktar tersine döndüğü, ancak 2002 yılında kişi başına gelirin tekrar 1990 düzeyine çıkabildiği görülmektedir.

Toparlanma süreci üzerindeki siyasal belirsizliklerin etkisi en açık olarak Kafkas ülkelerinde görülmektedir. Zengin petrol kaynaklarına karşın Azerbaycan Rusya Federasyonu'nun gerisinde bir gelişme çizgisi yakalayabilmiştir. Bu tür bir kaynaktan yoksun olan Gürcistan ise, geçiş ekonomileri arasında en düşük performansı gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Kafkas ülkeleri arasında en başarılısı olarak öne çıkan Ermenistan'daki iyileşme bile ancak başarısız ülkeler grubu içinde sayılabilecek Belarus düzeyinde kalmaktadır.

Orta Asya ülkeleri ise birbirinden oldukça farklı gelişme çizgileri sergilemektedir. Daha önce sözü edilen Moğolistan kadar olmasa da Kazakistan da son iki yılda ortalama gelirini 1990 düzeyine çıkarma başarısını göstermiştir. Ancak, diğer Orta Asya ülkeleri aynı başarıyı gösterememiş, Kırgızistan ve Tacikistan Rusya Federasyonu'nun da gerisinde kalmışlardır.

Moğolistan ile Özbekistan dışında kalan diğer Orta Asya ülkelerinde ilk beş yıllık dönemde kişi başına ortalama gelir düzeyinde çok sert düşüşler gözlenmektedir. Benzer sert düşüşler Baltık, Kafkas ve Doğu Avrupa ülkelerinde de görülmektedir. Buna karşılık, daha kısa sürede başlangıç gelir düzeyini yakalayan ülkelere ise, ilk yıllarda genellikle bu oranda sert gelir kayıpları gerçekleşmemiştir. Bu gözlem, geçiş döneminin ilk yıllarının nasıl atlatıldığının da daha sonraki yıllardaki performans üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ani gelir kayıplarının yarattığı sosyal dengesizlikler ve güven kaybı daha sonraki yıllarda yeni politikaların başarı şansını büyük oranda düşürmektedir. Ancak, ilk yılların bu oranda çalkantılı geçmemiş olması, Özbekistan, Makedonya ve Romanya örneklerinde gözlemlendiği gibi, daha sonraki dönemlerin başarı ile atlatılmış olmasının garantisi olmamaktadır. Geçiş sürecinin şok biçiminde mi yoksa aşamalı olarak atlatılmasının mı daha etkin olduğu üzerine yapılan tartışmalarda öne sürülen her iki görüşü de destekler ve aksi yönde örnekler göstermek mümkündür.

3.2. Sanayinin Yapısındaki Değişim

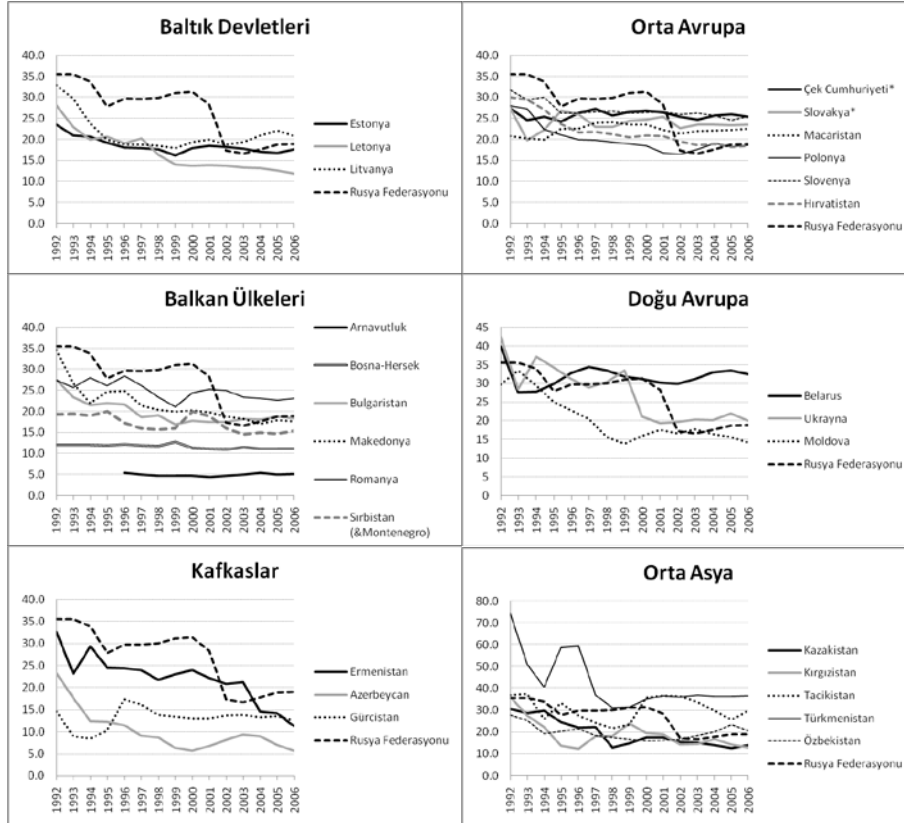
Bu çalışmada ele alınan geçiş dönemi ülkelerinde Sovyet döneminde öncelikli olarak önem verilen kesim sanayi idi. Ayrıca, Sovyet sistemi içindeki entegrasyon ve iş bölümü doğrudan üretim ile ilgili faaliyetler üzerinden tasarlanmıştı. Buna karşılık, benzer gelir ya da refah düzeyindeki piyasa ekonomileri ise, sanayi motor sektör olma özelliğini korumakla birlikte, sürekli gelişen ve ekonomi içindeki payı sanayinin payını aşan bir hizmetler sektörüne sahiptirler. Dolayısıyla, eski sistemin yıkılıp yerine piyasa ekonomisinin geçmesi ile birlikte geçiş dönemi ülkelerinin de aşamalı olarak bu özelliğe kavuşmaları beklenmekte ve gözlenmektedir. Sovyet döneminde belirleyici ve öncelikli olan sanayinin bu geçiş sürecinden en çok etkilenen sektör olması doğaldır. Bu nedenle, geçiş sürecini değerlendirmek için bu dönemde sanayinin yapısındaki değişim öncelikli olarak incelenmesi gereken

bir konudur. Bu bölümde geçiş dönemi ülkelerinde sanayinin yapısına ilişkin bazı temel göstergeler kullanılarak geçiş dönemine ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır.

Şekil-3'te 1992-2006 dönemi için sanayi sektörü katma değerinin GSYİH içindeki yer almaktadır. Bir önceki şekilde olduğu gibi bu şekilde de, diğer ülkelerin gösterdiği değişimi değerlendirmek için referans olarak alınan Rusya Federasyonu ile ilgili değerler her ülke grubu içinde gösterilmiştir. Rusya Federasyonu'nda sanayi katma değerinin toplam yurt içi katma değer içindeki payı, yüzde 35'ler düzeyinden dönem içinde gerileyerek yüzde 20'nin altına düşmüştür. Aynı dönemde Orta Avrupa ülkelerinde ise, Hırvatistan ve Polonya hariç, dikkate değer düşüşler görülmektedir. Çözülme sonrası bu ülkelerdeki mevcut sanayi alt yapısı yabancı sermaye ile finanse edilen özelleştirme uygulamaları ile büyük oranda korunmuştur. Bu gruba giren ülkelerdeki kişi başına gelirdeki düşüşün diğer ülkelere oranla daha kısa sürede telafi edildiği düşünülürse, sanayi yapısında sürekliliğin sağlanmasının dönüşüm sürecinin başarısında belirleyici bir rolünün olduğu söylenebilir. Buna karşılık bu ülkelere oranla gelir kayıplarını daha uzun bir dönemde kapatan ya da hiç kapatamayan ülkelerde ise sanayi katma değerinin payındaki düşüşler daha belirgindir. Özellikle, doğal kaynak zengini Azerbaycan ile Orta Asya ülkelerinde sanayinin payı yarı yarıya azalmıştır. Diğer ülkelerdeki düşüşler ise bu oranda yüksek değilse de belirgindir.

Sanayinin toplam istihdam içindeki payında da sanayi katma değerinin GSYİH içindeki payındaki değişime benzer bir bir değişim gözlenmektedir (Şekil-4). Kişi başına gelir kayıplarının kısa sürede kapandığı ülkelerde sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki paylarında önemli bir azalma görülmektedir. Bu gruba giren ülkelerde yakalanan büyüme performansının beraberinde hizmetler sektöründe de bir büyümeye karşılık geldiği düşünülürse, sanayi istihdamında küçük oranda da olsa meydana gelen kayıpların gelişen hizmetler sektörleri ile kapatıldığı söylenebilir. Buna karşılık, yeterli bir ekonomik canlanmanın gerçekleşmediği ülkelerde hizmetler sektöründeki gelişmenin sanayide ortaya çıkan işgücü kayıplarını karşılamada yetersiz kaldığı, bunun ise daha başarılı bir büyüme performansı gösteren ülkelere oranla gelir dağılımı üzerinde çok daha büyük olumsuz etkiler yaratabildiği akla gelmektedir.

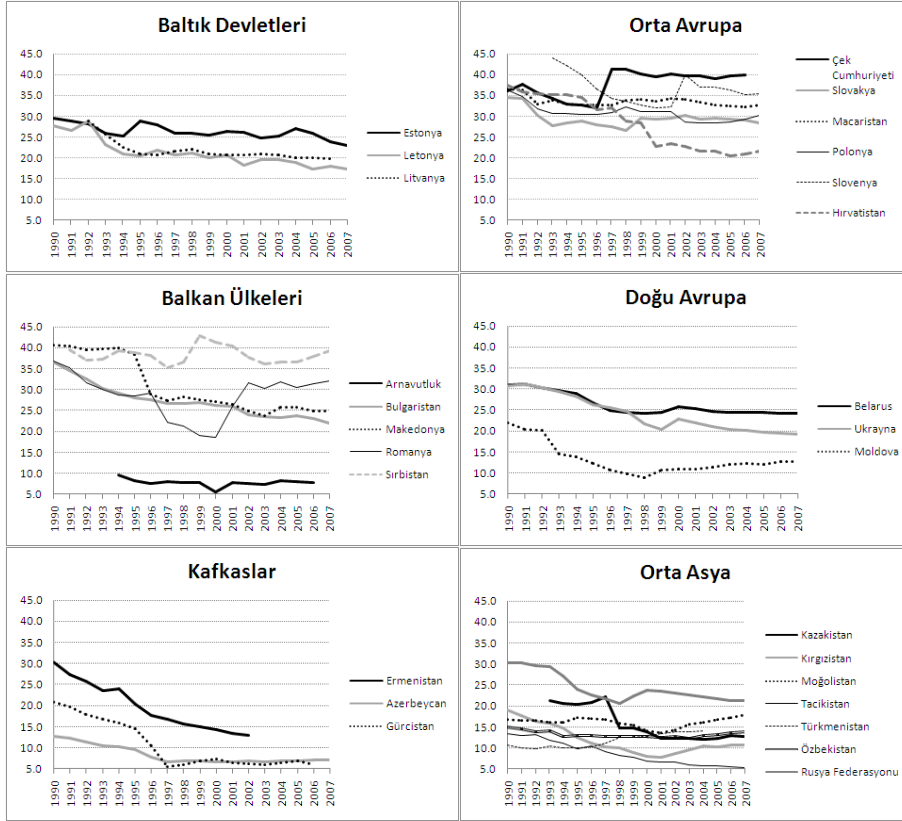
Şekil 3. Sanayi Sektörünün GSYİH İçindeki Payı: 1992-2006 (yüzde)

Kaynak: UNCTAD, 2008 Tablo 8.3'te yer alan veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

* 1992 yılı için Çekoslavakya değeri Çek Cumhuriyeti ve Slovakya için kullanıldı.

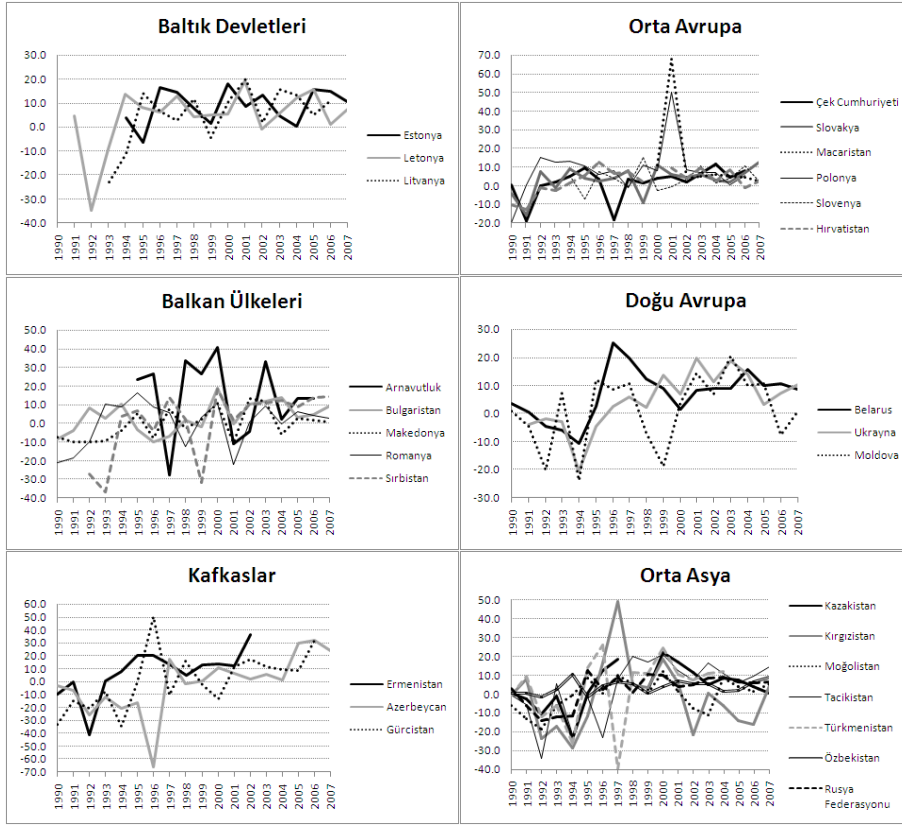
Şekil 4 Toplam İşgücü İçinde Sanayinin Payı: 1989-2000 (yüzde)

Kaynak: EBRD, 2009. Structural change indicators kullanılarak hazırlanmıştır.

Geçiş dönemi ülkelerinde sanayi sektöründe işgücü verimliliğindeki yüzde değişimler, çöküş sonrası dönemde sanayinin yapısındaki değişim hakkında bir fikir verebilir. Şekil-5'te 1990-2007 dönemi için gösterilen işgücü verimliliğindeki yüzde değişimler yıldan yıla önemli oranlarda değişmektedir. Bu nedenle, ülkeler arasında nasıl farklılıkların gerçekleştiğini Şekil-5 üzerinde izlemek kolay değildir. Ancak, Orta Avrupa ülkelerinin diğerlerinden bir oranda farklılaştığını izlemek mümkündür: Bu ülkelerde işgücü verimliliğindeki artış daha dar bir aralık içinde seyretmekte ve daha az sayıda yılda negatif değerler almaktadır. Baltık devletlerinde de negatif değerler sadece başlangıç yıllarında gözlenmekte, ancak verimlilikteki büyüme daha geniş bir aralıkta değerler almaktadır. Diğer ülke gruplarında ise verimlilik artışı kararsız bir yapı göstermektedir. Yıllık değerlerdeki bu büyük oranlı oynamalar, piyasalardaki dalgalanmalar istihdama oranla üretim değerlerine daha fazla yansıdığı için, bir ölçüde bu ülkelerdeki piyasa koşullarının kararsızlığı ile ilişkilendirilebilir. Dolayısı ile, verimlilik artışlarının daha kararsız bir seyir izlediği Baltık ve Orta Avrupa ülkeleri dışında kalan ülkelerde sanayi sektörü için daha belirsiz bir ortam olduğu söylenebilir. Yıllık oynamalardan arındırmak için izlenebilecek bir yol 1990-2007 dönemi ortalama verimlilik artış oranlarını karşılaştırmak olabilir (Tablo-2). Macaristan ve Arnavutluk için elde edilen yüksek oranları, bu ülkelerdeki verimlilik artışının diğerlerine oranla daha yüksek olduğunu göstermemektedir. Çünkü, bu ülkeler için elde edilebilen veriler çalkantılı başlangıç yıllarını içermemektedir. Tablo-2'deki göstergelere bakarak diğer ülkeler için genel bir değerlendirme yapmak mümkündür: Baltık ülkelerinde ortalama verimlilik artışı diğer ülke gruplarına oranla daha yüksektir. Bu sonucu, Orta Avrupa ülkeleri hariç diğer ülkelere oranla Baltık ülkelerinde gözlenen daha başarılı iyileşmenin kaynakları arasında verimlilik artışının önemli bir paya sahip olduğu biçiminde yorumlayabiliriz. En düşük ortalama verimlilik artışları ise Balkan, Orta Asya ve Kafkas ülkelerinde gözlenmektedir.

Şekil 5 İşgücü Verimliliğinde Yıllık Değişme: 1989-2008 (yüzde)

Kaynak: EBRD, 2009. Structural change indicators kullanılarak hazırlanmıştır.

Sanayinin yapısındaki dönüşümü değerlendirmek için verimlilik değişmesi dışında kullanılabilir bir diğer gösterge ise ürün bileşimindeki değişimdir. Tablo-3'te ele alınan ülkeler için 1995 ve 2006 yıllarındaki 100 000 Dolar'ın ya da ulusal ihracatın binde 3'nün üzerindeki ihracat değerine sahip malların sayısı ile dünya ticareti ile ülke ticareti arasındaki farkı gösteren çeşitlilik indeksi değerleri verilmektedir. 1- 0 aralığında değerle alan çeşitlilik endeksinin 1'e yaklaşması dünya ticareti ile farkın büyüdüğünü (farklılığın arttığını) gösterir (UNCTAD, 2008: 200).⁸ Geçiş dönemi ülkeleri arasında Kafkas ve Orta Asya ülkeleri hem ürün sayısı hem de çeşitlilik endeksinin 1'e yaklaşması bakımından en alt sıralarda yer almaktadır. Bu ülkelerde, 1995'te Kazakistan hariç, ürün sayısı 200'ün oldukça altında kalmaktadır. Ülkelerin bir bölümünde bu sayı 2006 yılında azalmıştır. Ayrıca, diğerlerine oranla çeşitlilik indeksi bu ülkelerde yüksektir ve 1995 yılına oranla 2006 yılında bu değer 1'e daha fazla yaklaşmıştır. Diğer bir ifade ile dünya ticareti ile ülke ticareti arasındaki farkın artması bu ülkelerin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin gerçekleşmediğini göstermektedir. Buna karşılık, Orta Avrupa ülkelerinde hem ürün sayısı belirgin bir biçimde Kafkas ve Orta Asya ülkelerine oranla çok daha yüksektir, hem de çeşitlilik indeksi 0.50 değerinin altında kalmaktadır. Diğer ülke gruplarından Baltık ile Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya Orta Avrupa ülkelerine, Balkan ülkeleri ise Kafkas ve Orta Asya ülkelerine yaklaşmaktadır. Ürün sayısının büyüklüğü ve çeşitlilik bakımından dünya ekonomisine yakın olma bakımından ülkeler arasında gözlenen bu farklılıklar ile bir önceki bölümde değerlendirilen ülkelerin ortalama gelir kayıplarını giderme başarıları arasında oldukça büyük benzerlikler görülmektedir.

Tablo 2. İşgücü Verimliliğinde Yıllık Değişme: 1989-2008 Ortalaması (Yüzde)

(BSEC üyeleri:)*

	Ortalama	Ortalama
Baltık Devletleri:		Orta Avrupa:

⁸ Tablonun en altında, bir karşılaştırma yapabilmek için, bu ülkelere coğrafi olarak yakın bir konumda yer alan diğer Karadeniz bölgesi ülkeleri Türkiye ve Yunanistan için aynı göstergeler yer almaktadır.

Estonya	8.83	Çek Cumhuriyeti	1.80
Letonya	4.52	Slovakya	3.12
Litvanya	5.21	Macaristan	13.23
		Polonya	8.44
		Slovenya	3.91
		Hırvatistan	2.65
<u>Balkan Ülkeleri:</u>		<u>Doğu Avrupa:</u>	
<i>Arnavutluk</i>	<i>14.14</i>	Belarus	6.99
<i>Bulgaristan</i>	<i>3.19</i>	<i>Ukrayna</i>	<i>4.76</i>
Makedonya	-0.66	<i>Moldova</i>	<i>1.35</i>
<i>Romanya</i>	<i>0.07</i>		
<i>Sırbistan</i>	<i>1.24</i>		
<u>Kafkaslar:</u>		<u>Orta Asya:</u>	
<i>Ermenistan</i>	<i>6.75</i>	Kazakistan	4.31
<i>Azerbeycan</i>	<i>-1.35</i>	Kırgızistan	-1.57
<i>Gürcistan</i>	<i>1.04</i>	Moğolistan	-0.39
		Tacikistan	3.38
		Türkmenistan	3.54
		Özbekistan	3.73
		<i>Rusya Federasyonu</i>	<i>2.66</i>

Kaynak: Ortalama değerler EBRD (2009)'dan hesaplanmıştır.

* BSEC: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

Tablo 3. Sanayi Yapısı: Yoğunlaşma ve Çeşitlilik İndeksi - İhracat

(BSEC üyeleri:)*

	1995		2006	
	Ürün Sayısı	Çeşitlilik İndeksi	Ürün Sayısı	Çeşitlilik İndeksi
Baltık Devletleri				
Estonya	221	0.51	222	0.51
Letonya	207	0.63	224	0.50
Litvanya	225	0.53	236	0.50
Orta Avrupa				
Çek Cumhuriyeti	248	0.37	249	0.41
Slovakya	228	0.46	239	0.42
Macaristan	228	0.40	233	0.36
Polonya	248	0.49	252	0.43
Slovenya	223	0.45	237	0.49
Hırvatistan	225	0.53	232	0.50
Balkan Ülkeleri (Güneydoğu Avrupa)				
<i>Arnavutluk</i>	<i>78</i>	<i>0.72</i>	<i>119</i>	<i>0.75</i>
Bosna-Hersek	105	0.56	208	0.68
<i>Bulgaristan</i>	<i>228</i>	<i>0.50</i>	<i>230</i>	<i>0.50</i>
Makedonya	170	0.60	180	0.64
Montenegro				
<i>Romanya</i>	<i>214</i>	<i>0.58</i>	<i>242</i>	<i>0.48</i>
<i>Sırbistan (&Montenegro)</i>	<i>216</i>	<i>0.55</i>	<i>241</i>	<i>0.58</i>
Doğu Avrupa				
Belarus	224	0.49	213	0.59
<i>Ukrayna</i>	<i>233</i>	<i>0.58</i>	<i>247</i>	<i>0.60</i>
<i>Moldova</i>	<i>160</i>	<i>0.74</i>	<i>155</i>	<i>0.67</i>
Kafkaslar				
<i>Ermenistan</i>	<i>102</i>	<i>0.67</i>	<i>119</i>	<i>0.79</i>
<i>Azerbeycan</i>	<i>104</i>	<i>0.69</i>	<i>129</i>	<i>0.75</i>
<i>Gürcistan</i>	<i>91</i>	<i>0.65</i>	<i>136</i>	<i>0.69</i>
Orta Asya				
Kazakistan	206	0.74	199	0.76
Kırgızistan	135	0.66	139	0.70
Moğolistan	47	0.74	82	0.83

Tacikistan	110	0.78	52	0.80
Türkmenistan	58	0.57	59	0.76
Özbekistan	171	0.80	131	0.77
Rusya Federasyonu	250	0.67	248	0.67
Türkiye (Geçiş D. ülk.değil)	233	0.63	213	0.62
Yunanistan (Geçiş D. ülk.değil)	237	0.60	240	0.50

Kaynak: UNCTAD (2008: International merchandise trade indicators, Tablo 4.1)

* BSEC: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

3.3. Karadeniz Bölgesinde Büyüme

Önceki iki alt bölümde geçiş süreci ülkelerinin yeniden toparlanma ve sanayi yapısındaki dönüşüm konularında birbirlerinden oldukça farklı performanslar sergiledikleri görülmektedir. Karadeniz bölgesinde yer alan geçiş dönemi ülkeleri arasında Balkanlarda yer alan Bulgaristan ve Romanya bu dönemi önce hazırlık, daha sonra aday üyelik ve en sonunda tam üyelik aşamaları ile Avrupa Birliği'nin etki alanında geçirdiler. Dolayısı ile dünya ekonomisi ile bütünleşme bakımından diğer Karadeniz bölgesi geçiş ülkelerine oranla daha avantajlı bir konuma sahiptiler. Bunun bir sonucu olarak yeniden toparlanma süreci bu ülkeler için daha kolay ve sancısız oldu. Ancak, bu ülkelerin gösterdikleri başarı düzeyi Orta Avrupa ülkelerinin gerisinde kaldı. Bu Balkan ülkeleri Avrupa Birliği ile bütünleşmenin sağladığı benzer kolaylaştırıcı ortamı paylaşımlarına rağmen Orta Avrupa ülkeleri aralarında ortaya çıkan farklılığı sanayideki işgücü verimliliği ile ilişkilendirmek mümkündür. Bulgaristan ve Romanya'da işgücü verimliliğindeki ortalama artış oranı Çek Cumhuriyeti hariç Orta Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmaktadır.

Rusya Federasyonu ve bu ülke ile yakın bağlarını koruyan Ukrayna aynı başarıyı gösteremediler. Moldova ise Rusya Federasyonu ile Ukrayna'nın da gerisinde kaldı. Bu ülkelerde sanayi sektörünün payındaki düşüş Orta Avrupa ve Balkan ülkelerine oranla daha büyük oldu. Öyle görülmektedir ki, sanayide gerçekleşen çözülme hizmetler sektöründeki ilerleme ile kapatılmadı. Ayrıca, Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasında çözülme sonrası da devam eden ekonomik bağlar bu iki ülkenin benzer bir yeniden toparlanma performansı göstermelerinin temel bir nedeni olarak gösterilebilir. Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya oranla gelir kaybının daha düşük düzeyde kalması ölçek ve doğal kaynak zenginliği farklılıkları ile ilişkilendirilebilir (Şekil-2 ve Tablo-1).

Kafkas ülkeleri dönüşüm süreçlerini Rusya Federasyonu ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik etki alanlarında kalarak yaşamaktadırlar. Ancak bu etkinin yönü her ülke için aynı değildir. Örneğin Azerbaycan için Türkiye'nin etkisinin pozitif ve Rusya Federasyonu'nun ise negatif olduğu, buna karşılık Ermenistan için bu yönlerin tersi olduğu söylenebilir. Bu iki ülkenin Kafkaslardaki siyasi ve ekonomik güçlerinin bu bölgede yer alan ülkelerin yeniden toparlanma süreçleri üzerinde ne oranda etkili olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Çünkü bölge ülkelerinin gerek kendi aralarındaki, gerekse ülke içi siyasal çalkantılar diğer etmenleri bastırarak kadar güçlüdür.

4. SONUÇ

Geçiş dönemi ülkelerinin Sovyet sisteminin çöküşü sonrası girdikleri dönüşüm ve dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci karmaşık ve farklılaşan bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda bu ülkeler dönüşüm sürecine farklı başlangıç koşullarında girdiler.

Geçiş dönemi ülkelerinin iyileşme hızlarında ve ekonomik büyümelerinde yerel ve çevre bölgedeki siyasal istikrarın, sanayinin üretim ve istihdam payı bakımından gerilememesinin, verimlilik artışının ve dünya ekonomisi ile bütünleşmenin önemli unsurlar olduğu görüldü. Bunlardan Dünya ekonomisi ile bütünleşme dışındakilerden hangilerinin daha önemli olduğu ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Dünya ekonomisi ile bütünleşme düzeyi ise her ülkeyi hemen hemen aynı oranda etkiliyor. Ancak, ülkelerin bu alanlarda gösterdikleri başarı ya da başarısızlıkları sadece geçiş sürecinde uygulanan politikaların uygunluğu ve yetersizliği ile açıklamak yeterli değildir. Geçiş dönemi ülkelerinin Sovyet sisteminin çöküşü sonrasına hangi koşullarda girdikleri ve daha sonra hangi siyasal güçlerin etkisi altında bu süreci sürdürdükleri ile geçiş sürecinde gösterdikleri performansı ilişkilendirmek mümkündür.

Yapılan değerlendirmeler, Karadeniz bölgesinde yer alan geçiş dönemi ülkelerinin birbirinden oldukça farklı bir gelişme yolu izlediklerini ve farklı noktalara ulaştıklarını göstermektedir. Buna

bağlı olarak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (Black Sea Economic Cooperation, BSEC) en azından orta dönemde MERCOSUR ya da NAFTA benzeri güçlü ve etkili bir bölgesel bütünleşmeye dönüşemeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁹

⁹ MERCOSUR üyeleri Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay; NAFTA ise üyeleri ABD, Kanada ve Meksika olan bölgesel ticaret işbirlikleridir.

KAYNAKLAR

- BECK, T. ve LAEVEN, L. (2005), "Institution Building and Growth in Transition Economies". World Bank Policy Research Working Paper No. 3657, Washington D.C.
- BERG, A., BORENSZTEIN, E., SAHAY, R. ve ZETTELMEYER, J. (1999), "The Evolution of Output in Transition Economies: Explaining the Differences". IMF Working Paper No.99/73, Washington D.C.
- DE MELO, M., DENIZER, C., GELB, A. ve TENEV, S. (1997), "Circumstance and Choice : The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies". World Bank Policy Research Working Paper No. 1866, World Bank.
- DOĞRUEL, A. S. ve DOĞRUEL, F. (2000a), "Obstacles to Globalization of Former Soviet Union Countries in Caucasus and Central Asia," M. Basin, S. Kancal, J. Thobie ve Y. Tekelioglu (Derleme) *Méditerranée et mer noire entre mondialisation et régionalisation* içinde, Paris: L'Harmattan.
- DOĞRUEL, F. ve DOĞRUEL, A. S. (2000b), "Transition in Caucasus And Central Asia: From Disintegration to Globalization," ERC/METU International Conference in Economics, 13-16 Eylül 2000, Ankara.
- EBRD (2009), *The Transition Report 2009, Economic statistics and forecasts*, The European Bank for Reconstruction and Development. <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/sci.xls>
- FALCETTI, E., LYSENKO, T. ve SANFEY, P. (2006), "Reforms and Growth in Transition: Re-examining the Evidence", *Journal of Comparative Economics*, 34, 421–445.
- FISCHER, S., SAHAY, R. ve VEGH, C. A. (1996), "Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience", *Journal of Economic Perspectives*, 10 (2), 45– 66.
- FISHER, S. ve SAHAY, R. (2004), "Transition Economies: The Role of Institutions and Initial Conditions," IMF, Festschrift in Honor of Guillermo A. Calvo, April 15-16, 2004.
- KRUGMAN, P. R. ve OBSTFELD, M. (2000), *International Economics: Theory and Policy*, Fifth Edition, Reading Massachusetts: Addison Wesley Longman.
- LEE, Y. S. ve JEONG, H. G. (2006), "The Determinants of Economic Growth of Transition Economies: Economic Reform versus Initial Conditions," *International Economic Journal*, 20 (2), 241–252.
- MENDELSKI, M. (2007), "Can Ottoman Bureaucratic and Institutional Legacy Explain the Divergent Institutional Performance of Post-Communist Transition Countries?"
<http://www.scribd.com/doc/6921832/Ottoman-Bureaucratic-and-Institutional-Legacy>
- SACHS, J. D. (1996), "The Transition at Mid Decade," *The American Economic Review*, 86, 128-33.
- UNCTAD (2008), *UNCTAD Handbook of Statistics 2008*, New York and Geneva: United Nations, Beyond 20/20 Web Data Server, Version 7.4, SP1, UNCTAD Handbook of Statistics: <http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1890&lang=1>
- World Bank (2006), World Development Indicators 2006.
- World Bank, (2009), World Development Indicators 2009.